

ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ

Кафедра Реставрації та експертизи творів мистецтва

ЗАТВЕРДЖУЮ

Перший проректор
з науково-педагогічної роботи
ХАРКІВСЬКА ДЕРЖАВНА АКАДЕМІЯ
ДИЗАЙНУ І МИСТЕЦТВ
№02071145

Марина ТОКАР

«26» жовтня 2025 р.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ

до проведення практичних занять з вибіркової дисципліни
«Наукова реконструкція творів мистецтва» до теми
**«Дослідження та реконструкції творів живопису із пізніми
записами»**

рівень вищої освіти перший(бакалаврський)
перший(бакалаврський) / другий (магістерський) / третій (освітньо-науковий)

галузь знань В Культура, мистецтво та гуманітарні науки

спеціальність В4 Образотворче мистецтво та реставрація

спеціалізація В4.02 Реставрація

освітня програма Реставрація та експертиза творів мистецтва

факультет Образотворче мистецтво

Методичні рекомендації до навчальної Наукова реконструкція творів мистецтв для здобувачів вищої освіти 4 курсу першого (бакалаврського) рівня зі спеціальності В4 Образотворче мистецтво та реставрація спеціалізації (023) В4.02 Реставрація ОПП Реставрація та експертиза творів мистецтва

Розробник: _____ Максим ТЕРЕХОВ

(підпис)

(ім'я та прізвище)

Методичні рекомендації розроблені кафедрою реставрації та експертизи творів мистецтва та затверджені протокол від «30» серпня 2025 року № 1

Завідувач кафедри _____ Вячеслав ШУЛІКА

(підпис)

(ім'я та прізвище)

Гарант освітньої програми _____ Наталія АНТОНЕНКОВА

(підпис)

(ім'я та прізвище)

Рецензенти:

Вікторія БОГДАНОВА-НАЙДЕНКО, докторка філософії, завідувачка кафедри ТІМ ХДАДМ _____

(підпис)

Дарина СОКОЛОВА-БЕСЕДІНА, докторка філософії, художниця-реставраторка ХХМ _____

(підпис)

УЗГОДЖЕНО

Декан факультету ОМ _____ Ольга ІВАЩЕНКО

(підпис)

(ім'я та прізвище)

ЗАТВЕРДЖЕНО

Методичною радою ХДАДМ

Протокол від «25» листопада 2025 року № 25-05

Зміст

Вступ.....	4
Причини появи записів на живописі.....	6
Дослідження живопису із записами.....	9
Методи зняття записів.....	21
Висновки.....	23
Список використаних джерел.....	25

Вступ

Кожен предмет твору мистецтва потребує ретельного та професійного дослідження з можливістю подальшої реставрації та консервації. Окрему групу становлять пам'ятки станкового та монументального живопису, що мають різночасові поновлення, які нерідко є не менш цінними, ніж ранні авторські шари живопису, однак також потребують збереження та наукового осмислення.

Водночас трапляються випадки, коли в процесі побутування твору первісний живопис було перекрито різночасовими нашаруваннями шпаклівок, ґрунтів, побілок і фарби. Такі нашарування, як правило, не мають мистецької цінності та не потребують збереження. У зв'язку з цим виникає необхідність детального дослідження кожного шару різночасового шару живопису, проведення його ретельної атрибуції із застосуванням сучасних методів та обґрунтованого вибору відповідної реставраційної технології.

Іл. 1-2. Ікона «Св. Миколай» із суцільним записом з повторним сюжетом.

Проблема полягає у складності або неможливості повноцінного дослідження кожного шару живопису, що розташовується один над одним, а також у визначенні їхньої приналежності до певного історичного періоду, стилю, техніки виконання, іконографічного сюжету тощо.

Іл. 3-4. Ікона «Св. Георгій» із суцільним записом «Вибрані святі». Дошка, темпера сер.18 ст.

Причини появи записів на живописі

Твори мистецтва у процесі свого побутування зазнають впливу часу, що призводить до ушкоджень різного ступеня, а подекуди й до цілеспрямованих втручань людини. Це, своєю чергою, спричиняє вилучення твору з активного функціонування, зміну його первісного вигляду, а в окремих випадках — і повну втрату. Досить поширеними в історії існування живопису є ситуації, коли на вже завершений твір наноситься новий живописний шар, при цьому більш ранній зберігається під ним і фактично ізолюється від наукового обігу. Такі втручання відбувалися з різних причин — політичних, естетичних,

матеріальних або суто практичних, зокрема через відсутність можливості провести реставрацію пам'ятки.

Іноді записи можуть слугувати як тимчасовий фактор примітивної консервації та зупинення руйнування пам'ятки.

Загальний вигляд лицьової сторони до реставрації

Іл. 5-8. Приклади часткових записів як фактор тимчасового укріплення фарбового шару.

Іл. 9-10. Ікона «Святий Павло» Чугуївська школа, кінець 19 ст. дошка, олія. Налічується 4 шари записів.

Іл. 11. Ікона «Усіх скорботних радість» із суцільним записом зі змінним сюжетом «Володимирська Богородиця».

Також зустрічаються випадки коли підкладна ікона живопис якої з часом підганявся під оклад.

Іл. 12-14. Ікони школи Борисівка початок 20 ст. олія, дошка.

Дослідження живопису із записами

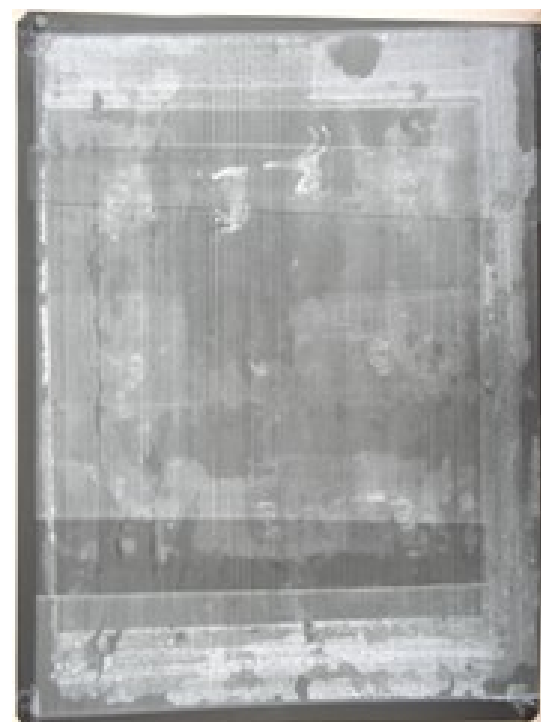
Для вирішення завдань атрибуції різночасового станкового живопису здійснюється комплекс основних техніко-технологічних досліджень, за результатами яких визначаються характерні ознаки, що слугують аргументацією наукових висновків. Узагальнення результатів дослідження формується відповідно до отриманих даних та з урахуванням питань, викладених у постанові про призначення атрибуції. Розроблена послідовність виконання достовірної атрибуції творів із різночасовим станковим живописом може бути використана як методичні рекомендації у профільних навчальних закладах.

Виявлення наявності записів на стінописах здійснюється за допомогою вже відомих і апробованих методів комплексної атрибуції, що включає два основні етапи. Перший етап дослідження полягає у проведенні візуального аналізу, під час якого визначаються ключові характеристики організації живописного ладу твору, виявляються його стилістичні особливості, а також попередньо окреслюються використані матеріали й техніки виконання. Отримані візуальні спостереження є основою для подальших техніко-технологічних досліджень.

Одним із найбільш ефективних техніко-технологічних методів виявлення записів на різних видах живопису є рентгенографія. Вона дає змогу без втручання у структуру твору визначити наявність і кількість записів, однак не дозволяє встановити особливості техніки виконання та художній рівень живопису. Результати таких досліджень, як правило, підтверджують або уточнюють дані, отримані під час візуального аналізу.

Іл. 15-16. Ікона «Св. Миколай» із суцільним записом зі змінним сюжетом «Вибрані святі».

Іл. 17-18. Ікона «Вибрані святі» із суцільним записом з повторним сюжетом.

Метою рентгенографічного дослідження фарбового шару є вивчення особливості фарбових прийомів, виявлення нижчих зображень, визначення ділянок руйнування й характеру реставраційного втручання.

Іл. 19. Ікона «Св. Миколай» сер. 19 ст. дошка, темпера. До розшарування.

Іл. 20. Після проведення дослідження рентенограми встановлено що зображення
«Св. Миколай» є записом.

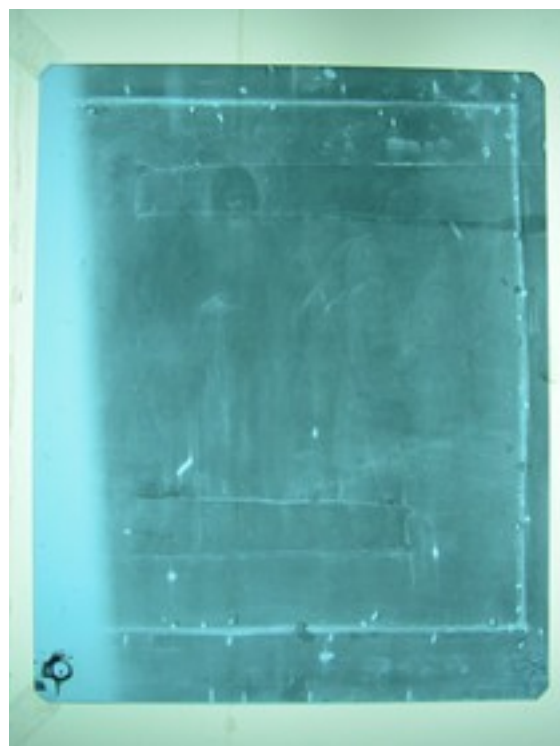
Зустрічаються ікони, живопис яких у пізніший період було перемальовано зі збереженням загальної композиції та іконографічної схеми. Водночас у таких творах простежуються істотні зміни в пропорціях фігур святих, характері їхніх пластичних форм, а також поява нових елементів у живописному вирішенні — деталей одягу, атрибутів, декоративного тла або колористичних акцентів. Подібні втручання свідчать про адаптацію образу до нових естетичних вимог, богословських уявлень або художніх традицій певного часу.

Така пізня реконструкція, навіть за умови формального збереження іконографії, частково трансформує первісний авторський задум, змінюючи художню мову твору та його стилістичне спрямування. У результаті ікона набуває рис синтетичного характеру, поєднуючи у собі елементи різних історичних періодів, що ускладнює процес її атрибуції та вимагає особливо уважного пошарового аналізу. Саме такі пам'ятки становлять значний інтерес для наукових досліджень, оскільки дозволяють простежити еволюцію

художніх смаків, реставраційних підходів і ставлення до сакрального образу в різні історичні епохи.

Іл. 21-22. Ікона «Іоанн Предтеча» із суцільним записом з повторним сюжетом «Іоанн Предтеча».

Іл. 23-24. Ікона «Двоє святих» із суцільним записом зі змінним сюжетом «Вибрані святі»

Важливе значення в процесі атрибуції творів живопису має порівняльний аналіз рентгенографічних зображень, що ґрунтується на виявленні характерної повторюваності технічних прийомів у роботах одного й того самого художника. Під час зіставлення рентгенограм досліджуваного твору з рентгенограмами автентичних робіт майстра передусім необхідно виокремити ділянки, що належать до авторського живопису. Наступним етапом є визначення ступеня збереженості цих фрагментів, оскільки саме від цього залежить можливість і коректність проведення подальшого порівняльного аналізу.

Другий етап атрибуції передбачає зняття верхнього зображення шляхом пошарового розшарування з подальшим перенесенням його на нову рухому основу. Це забезпечує повний доступ до первісного живописного шару та створює можливість для його детального і всебічного наукового дослідження.

Одним зі способів збереження кожного шару різночасового станкового живопису є його відшарування та перенесення на нову основу. Саме повне відкриття живописного шару дає змогу провести ґрунтовну й, головне, достовірну атрибуцію. Результатом науково-дослідної роботи є розроблення поетапного підходу до здійснення достовірної атрибуції пам'яток станкового живопису з різночасовими шарами.

Іл. 25. Ікона «Троєручиця» із суцільним записом зі змінним сюжетом «Богородиця Одигітрія» до розшарування.

Іл. 26-27. Процес розшарування запису та загальний вигляд авторського живопису після зняття верхнього зображення. Вик. Ст. С. Панченко, кер. Ст. Викл. Н. Берестюк

Іл. 28-29. Верхній живопис «Св. Іоанн Богослов» із суцільним записом з повторним сюжетом «Св. Іоанн Богослов». Вик. Н. Антоненкова. Кер. Доц. А. Долуда

Іл. 30-32. Ікони «Спас Цар царів» із суцільним записом з повторним сюжетом «Деїсусний чин» в процесі та після розшарування. Вик. Н. Деригуз. Кер. А. Долуда

Іл. 33. Ікона «Св. Миколай» сер. 19 ст. дошка, темпера. До розшарування.

Іл. 34. Процес зняття запису.

Іл. 35. Процес зняття запису.

Іл. 36-37. Відшарований запис «Св. Миколай» змонтовано на нову основу. Відкрите зображення від запису «Двоє Святих».

Іл. 38. Загальне фото запису «Св. Миколай» змонтований на новій основі після реставрації.

Іл. 39. Загальне фото відкритого зображення «Двоє святих» після реставрації. Вик. М. Терехов. Кер. А. Долуда

Методи зняття записів

Допустимими реставраційними методиками для відкриття авторського шару живопису є зняття пізніших записів. У випадках, коли запис не має художньої, історичної або наукової цінності, приймається рішення про його видалення. Така операція здійснюється з особливою обережністю, оскільки головним завданням є збереження нижнього, первісного шару без втрати його матеріальної та образної цілісності.

Методики зняття записів постійно вдосконалюються з урахуванням розвитку реставраційної науки, впровадження нових матеріалів та інструментів, а також результатів попередніх практичних досліджень. Сучасні підходи передбачають поетапне та контрольоване втручання з використанням пробних розкриттів, що дозволяє мінімізувати ризик пошкодження авторського живопису. Крім того, вибір конкретної методики залежить від техніки виконання твору, характеру запису, стану збереженості та результатів техніко-технологічних досліджень, що забезпечує науково обґрунтований та індивідуальний підхід до кожної пам'ятки.

Іл. 40-41. Ікона «Казанська ікона Пресвятої Богородиці» до та після реставрації.

Вик.К. Ніколаєнко. Кер. Доц. В. Шуліка

Іл. 42-43. Ікона «Вхід Господній у Єрусалим» до та після реставрації.

Вик.К. Ніколаєнко. Кер. Доц. В. Шуліка

Іл. 44-45. Ікона «Спас Вседержитель» з фрагментарними записами і підписом поновлювача.

Руйнівні методи дослідження

Руйнівні методи дослідження, зокрема зондажі, є важливим інструментом у вивченні архітектурних пам'яток та їхнього декоративного оздоблення. Вони дозволяють отримати інформацію про характер оздоблення внутрішніх і зовнішніх поверхонь стін, простежити зміни, що відбувалися з ними в процесі тривалого побутування споруди, а також виявити наявність стінописів, прихованої ліпнини та інших видів декоративного оформлення.

За допомогою зондажів встановлюється технічний стан прихованих конструктивних елементів будівлі, визначається їхня несуча здатність, а також вплив різноманітних руйнівних факторів — вологи, температурних коливань, біологічного ураження чи механічних втручань. У низці випадків зондажні дослідження дають змогу отримати додаткові відомості, зокрема щодо

первісного призначення пам'ятки або окремих її частин. На це можуть вказувати як конструктивні та планувальні особливості будівлі, так і предмети побуту чи виробничої діяльності, виявлені у завалах або закладках.

Висновок

Засвоївши наведені методичні рекомендації, здобувачі оволодіють базовими навичками роботи з творами живопису, зміненими різночасовими записами, навчатися здійснювати комплексний візуальний та техніко-технологічний аналіз пам'яток, визначати наявність, характер і кількість живописних шарів, а також обґрунтовувати доцільність застосування відповідних методів дослідження, розшарування та реконструкції з урахуванням принципів науковості, мінімального втручання й збереження автентичної структури твору.

Список використаних джерел

1. Doluda A., Terekhov M./Experience of separation of multi-temporal painting// Всеукраїнська наукова конференція професорсько-викладацького складу та студентів ХДАДМ, за підсумками роботи 2017-2018 навчального року. Харків 2018р. с.18-22.
2. Долуда А.О., Терехов М.О./ Дослідження розшарування різночасового живопису //Міжнародної наукової реставраційна конференція, Наукова реставрація. Історія, сучасність, шляхи модернізації. Науково реставраційний центр України. м. Київ, 11-14 вересня 2018 р. С.165-170.
3. Долуда А.О., Терехов М.О., Лінь Бінь/ Атрибуція та реставрація ікони Вибрані Святі // Міжнародна науково-практична конференція Актуальні питання мистецтвознавства мистецької освіти: сучасність і перспективи, м. Харків, 18-19 жовтня 2018 р.
4. Патент №128081 Україна, В44D 5/00, МПК (2018.01) Спосіб реставрації різночасового живопису // М.О. Терехов, А.О. Долуда, Н.О. Антоненкова. — № U 2018 04642; Заявляли. 26.04.2018; Опубліковано 27.08.2018. Бюл. №16 – 6с.
5. Патент №128082 Україна, В44D 5/00, В44D5/10 (2006.01), МПК (2018.01) Спосіб виготовлення адгезивної плівки для реставрації різночасового живопису // М.О.

Терехов, А.О. Долуда, Н.О. Антоненкова. – № У 2018 04643; Заявляли. 26.04.2018; Опубліковано 27.08.2018. Бюл. №16 – 6с.

6. Терехов М.О. Пам'яткознавчі погляди молодих вчених ХХІ ст.. УДК 75.025.4:75.046.3:27-312.47, Реставрація ікони «Замилування Божої Матері». Полотно, Олія, кінець ХІХ ст., Науковий керівник: доцент Долуда А.О., м. Харків ХГАК 2016р. с.127-130.
7. *Терехов М.О.*,/Методика хімічного розшарування різночасового темперного живопису з проміжним шаром ґрунта Актуальні питання мистецтвознавства(стаття, доповідь). РСМЖ ХДАДМ Науковий керівник: доцент Долуда А.О. м. Харків 2016 р.с.151-153.
8. Долуда А.О., *Терехов М.О., Шишко Д.А.*/Методика хімічного розшарування різночасового живопису з проміжним шаром ґрунта. //XVIII Міжнародні Могилянські читання. Матеріали Міжнародної наукової конференції, м. Київ, 5-6 грудня 2016 р. с.193-198.
9. *Терехов М.О.* / Методика хімічного розшарування різночасового живопису з проміжним шаром ґрунта. // VII Міжнародний форум «Дизайн освіта 2017», м. Харків, 9-12 жовтня 2017. С.331-335
10. Свідоцтво про реєстрацію авторського права на твір. №82250 «Методика розшарування різночасового живопису з використанням адгезивної плівки ПВБ»
Автори: Терехов М.О., Долуда А.О..